

Олександр Чегорка. *Боги України.*

Григорий Краснов. *Похорони вождя.*

Сергей Дыков. *Умай Эне.*

Алексей Ултургашев. *Солнечный Б'зых.*

Стаття надійшла до редколегії
11.03.2014 р.

УДК 347.96:

Галина Кутузова

**Становлення й концептуалізація проблеми естетичної свідомості:
філософський аналіз**

У статті здійснено філософський аналіз проблеми становлення й концептуалізації естетичної свідомості. Досліджено праці зарубіжних і вітчизняних науковців.

Естетичну свідомість розглянуто як форму або частину суспільної свідомості.

© Кутузова Г., 2014

Проаналізовано праці науковців. Досліджено загальнотеоретичний та діяльнісний підходи до проблеми.

Ключові слова: естетична свідомість, суспільна свідомість, естетичний смак, естетична діяльність, відображення, пізнання.

Постановка наукової проблеми та її значення. Естетична свідомість – цілісне, емоційно забарвлене відображення дійсності в єдності її сутнісних визначень та чуттєвої своєрідності.

Естетична свідомість – це форма або частина суспільної свідомості, яка відображає ставлення людини до дійсності. Вона оперує тією реальністю, яка набуває ціннісного вираження.

Суб'єктом відображення виступає суспільство в цілому за посередництва конкретних індивідів, соціальних груп. Специфіку естетичної свідомості обумовлюють саме об'єкт та суб'єкт естетичної взаємодії, характер естетичної свідомості й відносин.

Естетична свідомість – це той духовний фундамент, який забезпечує гармонійну єдність та внутрішній взаємозв'язок різноманітних проявів духовного життя людини й суспільства загалом.

Проблема естетичної свідомості належить до кола таких, що порівняно недавно стали предметом активного філософсько-естетичного осмислення.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Теоретична основа нашого дослідження – доробки тих учених, які аналізували різні аспекти окресленої проблематики.

Зокрема, естетичну свідомість як об'єкт теоретичного інтересу вивчали

зарубіжні (Л. Бергаланфлі, І. Блауберг, В. Садовський, А. Холл, Е. Юдін) та вітчизняні (Г. Апресян, С. Гольденштрихт, Т. Домбровська, М. Каган, Л. Кунчева, О. Наконечна, В. Панченко, В. Самохвалова й ін.) дослідники.

Незалежно від їхньої загальнофілософської орієнтації автори намагаються вирізнити специфіку естетичної свідомості як однієї з форм суспільної свідомості, показати її внутрішню складність. Та, визначаючи «естетична свідомість», вони здебільшого наголошують на психологічному підході до зазначеної проблеми, по суті, обминаючи її філософсько-естетичний аналіз.

Мета статті – дослідити становлення й концептуалізацію проблеми естетичної свідомості.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Поняття «естетична свідомість» предмет активного філософсько-естетичного осмислення. Сам термін «естетична свідомість» уведено в науковий ужиток у 60–70-ті роки. У роботах М. Гальперина, С. Гольдентрихта, М. Кіященка, М. Лейзерова, В. Рожина естетична свідомість трактуємо як суб'єктивний аспект естетичного ставлення. Науковці намагаються вирізнити специфіку естетичної свідомості як однієї з форм суспільної свідомості, показати її внутрішню складність, а також наголошують на психологічному підході до зазначеного питання.

М. Каган розглядає естетичну свідомість у контексті проблеми цінності, коли ціннісна сутність естетичної свідомості є її наріжною ознакою. На думку вченого, естетична свідомість оперує тією реальністю, яка набуває ціннісного вираження.

Ю. Боров, А. Канарський, Л. Коган, Л. Столович досліджували специфіку естетичної свідомості, позитивно оцінювали ідею зв'язку естетичної свідомості та цінності.

Значні теоретичні перспективи мала, на наше переконання, і думка Г. Апресяна про визначення специфіки естетичної свідомості за допомогою суміжних понять естетичної науки: «Естетична свідомість – це та форма або частина суспільної свідомості, яка відображає все багатство ставлення людини до дійсності, відображає її активне, дійове намагання досягти гармонії, досконалості, ідеалу прекрасного» [1, с. 30].

Г. Апресян для визначення естетичної свідомості використовує поняття «універсальність» і вважає, що естетична свідомість відображає «весь чуттєво-сприймаючий світ, але в тією мірою, у якій він може сприйматися в аспекті прекрасного, потворного та ін.» [1, с. 34].

Л. Кунчева вважала, що естетичну свідомість слід аналізувати як систему, складовою частиною якої є естетичні погляди. Спираючись на інваріантні значення терміна «система», Л. Кунчева вважає, що система – це цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів, формує єдність із середовищем, є елементом більш об'ємної системи, а це означає, що потрібно бачити всю вертикаль. І, нарешті, елементи будь-якої системи, зі свого боку, виступають як системи більш низького рівня. На думку Л.Кунчевої, таке розуміння системи може трансформуватися в аналіз естетичної свідомості, адже зазначене «духовне явище атомується й стають явними найбільш сталі його елементи, рівні

свідомості, їх взаємозв'язок та ін. Водночас, системі естетичної свідомості властива якісна своєрідність, яка визначена її специфікою. Ця своєрідність виявляється вже у відборі категорії для характеристики будови естетичної свідомості» [4, с. 8].

На відміну від усіх попередніх точок зору, Л. Кунчева намагається якомога повніше виявити внутрішню структурну складність естетичної свідомості, розглядаючи її як систему. При такому підході естетична свідомість – це: 1) естетичні почуття; 2) естетичні оцінки як специфічні судження про природу й суспільство, про продукти людської праці та твори мистецтва; 3) естетичні смаки як здатність естетичної оцінки; 4) естетичний ідеал; 5) естетичні погляди як сукупність ідей, думок, суджень про естетичне в дійсності та мистецтві; 6) естетичні теорії як система понять про сутність естетичного. Дослідниця вважає за необхідне підкреслити, що «особливими формами естетичної свідомості є мистецтво й художня література, яким властивий глибокий вплив на весь духовний і моральний світ людини».

Поглиблюючи розробки попередніх (за часом написання) науковців, Л. Кунчева висловлює плідну ідею про можливість розгляду структури естетичної свідомості також під іншим кутом зору, а саме «визначаючи її рівень, наприклад суспільно-психологічний та ідеологічний, побутовий і теоретичний».

Проблема естетичної свідомості була об'єктом теоретичної уваги й у середині 80-х років. Свідчення цього – монографія українського естетика Т. Домбровської «Естетична свідомість і деякі закономірності її розвитку в соціалістичному суспільстві». На відміну від попередників, автор зазначеної роботи вважає, що «зміст поняття “естетична свідомість” найповніше та всебічніше охоплює предмет вивчення естетичної науки. Воно так чи інакше передбачає естетичну діяльність, естетичну цінність і, безперечно, мистецтво» [2, с. 13]. Т. Домбровська зазначає, що естетична свідомість – самоцінне поняття й вона «не розчинюється і не вичерпується ніяким іншим поняттям, яке використовується для визначення естетики, і не перекривається ними. Естетична свідомість більш безпосередньо (порівняно з мистецтвом чи естетичними цінностями) спирається на матеріальні суспільні відношення як на свою основу, співвідносно з явищами суспільного буття».

В. Самохвалова інтерпретує естетичну свідомість як «порядок освоєння дійсності» і вважає, що це – свідомість, «перенесена» у сферу естетичного досвіду. Вона є не тільки осмисленням цього досвіду, але й переживанням, у «процесі якого зовнішня реальність стає фактом внутрішнього життя». Зовнішня реальність оцінюється з точки зору людини, яка її сприймає, її людських цілей й ідеалів. Проте В. Самохвалова категорично заперечує думку про те, що сприймання відповідно до мірки людини – головна специфічна ознака естетичної свідомості. А саме таку точку зору відстоює, скажімо, Т. Домбровська та Л. Зеленов [7, 63].

Праця В. Самохвалової «Краса проти ентропії», на наше переконання, – одне з помітних явищ в естетичній теорії 90-х років. Науковець вважає, що «в структурі естетичної свідомості відбита її специфічна особливість – багатоканальність її здійснення, коли одночасно відбувається обробка інформації на самих різних рівнях (від емоції до формування концепції, теорії) і різними засобами (емоційними, раціональними, інтуїтивними). Крім зв'язку елементів естетичної свідомості всередині її структури, існує також зовнішній зв'язок цих компонентів, а точніше – наявність тих або інших якостей, засобів, знань у людини (смак, естетичний ідеал, уявлення про норму, своєрідність та інтенсивність почуттів й ін.) із їх проявом у її діяльності, утіленням у мистецтві» [7, с. 71].

У концепції В. Самохвалової чітко простежено певну ланку: «порядок освоєння дійсності – освоєння естетичного змісту світу – краса як функція гармонії і порядку». Усе це різні аспекти, сукупність яких розкриває зміст естетичної свідомості.

Розпочате Т. Домбровською в українській естетиці 90-х років вивчення специфіки естетичної свідомості знайшло свій подальший розвиток, який рухається за двома напрямками. Перший – це, власне, поглиблене вивчення компонентів естетичної свідомості, специфіки їх взаємодії, а також співвіднесеність естетичної свідомості із іншими формами суспільної свідомості. Другий напрям пов'язаний з подальшими розробками естетичного, оновлені концепції якого, хоча трохи й опосередковано, але безперечно впливають на подальше теоретичне опанування низкою важливих естетичних проблем, серед яких – і проблема естетичної свідомості.

В. Панченко, розробляє естетичну проблематику і як самоцінне явище, і як компонент більш широких культуротворчих процесів. Щодо суті естетичної свідомості, то вона вважає, що «ця

своєрідна абстракція є насамперед особливим духовним утворенням, яке характеризує естетичне ставлення людини або суспільства до дійсності». Важливо, що В. Панченко вбачає в естетичній свідомості також форму суспільної свідомості, яка відбиває рівень естетичного освоєння світу суспільством, й «особисту, індивідуальну характеристику окремої людини». Саме виокремлення естетичної свідомості як характеристики окремої людини є надзвичайно перспективним, адже це – визнання ролі індивідуального досвіду, а не традиційне «розчинення» конкретної людини в такому узагальненому явищі, як суспільство [6, с. 49]. В. Панченко найсуттєвішими елементами естетичної свідомості вважає естетичне почуття, естетичний смак, естетичний ідеал та естетичну теорію. Водночас вона висловлює думку, що мистецтво існує «і як форма естетичної діяльності, і як форма естетичної свідомості». Щодо такого розуміння мистецтва, то погодитися з думкою В. Панченко можна, але при цьому слід враховувати, що вона розмежовує поняття «елементи» (естетична свідомість) і «форма» (естетична свідомість – мистецтво).

Серед найсуттєвіших елементів естетичної свідомості В. Панченко називає почуття, смак та ідеал, тобто ті елементи, які безпосередньо впливають на процес виховання.

Як уже зазначалося, другий напрям досліджень естетичної свідомості пов'язаний зі з'ясуванням специфіки естетичного. У 80-ті роки українська естетика, завдяки роботам В. Іванова, А. Канарського, О. Фортової, мала чималі досягнення в дослідженні саме проблеми естетичного.

Так, у роботах О. Наконечної розкрито роль естетичного в сучасній культурі. Дослідниця пов'язує естетичне із сучасною людиною, котра починає усвідомлювати значення творчого ставлення до життя й власну міру здатності реалізувати власний творчий потенціал. «Людина в своїй творчості прагне до нового буття, тримаючи екзамени на здатність жити життям свободної особи, виявляючи здатність і готовність (чи нездатність і неготовність) усвідомити свої сутність, смисл і призначення і взяти на себе відповідальність за долю світу» [5, с. 17]. На її думку, естетичне, яке «втілює у різноманітні чуттєві форми, виражаючи безпосередність людського життєстановлення, займає особливе місце у становленні духовного змісту людського життя». Важливо відзначити, що, надаючи естетичному високого творчого статусу, О. Наконечна зберігає – цілком слушно – кантівські ознаки естетичного й, передусім, «незацікавленість» як «доцільність без цілі».

На відміну від кантівського розуміння, О. Наконечна підтримує тих сучасних дослідників, які підкреслюють не лише позитивний, а й негативний досвід людини, «пов'язаний зі сприйняттям різних тілесно-соматичних, ірраціональних, страждальних станів людини».

Отже, українська естетика не лише використовує наявні теоретичні досягнення, закріплює їх, а й робить нові кроки, які дають змогу активніше сконцентрувати увагу на конкретній людині, відтворивши її в багатозначності естетичних можливостей.

Сьогодні в масиві наукової літератури найбільш широко репрезентовано два підходи – загальнотеоретичний і діяльнісний, який, однак, за умови логічного довершення збігається з першим, загальнотеоретичним. Мається на увазі такий спосіб вивчення естетичної свідомості, який збігається з концепцією суспільної свідомості, що ґрунтується на теорії відображення. Згідно з цією концепцією, свідомість – це відображення буття, а специфіка особливої форми свідомості визначається через вирізнення особливої предмети й специфічної форми відображення. Науковці, котрі стоять на подібних позиціях, убачають своє завдання у вирізненні специфічного об'єкта та особливої форми його відображення, притаманної тільки естетичній свідомості.

Концептуалізація проблеми естетичної свідомості пов'язана з розробками тих учених, які дотримуються діяльнісного підходу (В. Іванов (Україна); А. Зісь, І. Лазарев (Росія)). Вони вважають, що до визначення естетичної свідомості слід підходити з позицій діяльності, що трактується як субстанція свідомості. А. Зісь зазначає, що різноманітність форм суспільної свідомості, зумовлена різноманітністю форм людської діяльності, є виявом різних видів духовного виробництва, а звідси можна стверджувати, що естетична свідомість – це функція, необхідна сторона естетичної діяльності, яка, зі свого боку, зумовлена естетичною потребою. Поняття «естетична діяльність» визначається як «метапоняття стосовно інших сфер людської діяльності, в яких наявне (але не є для них специфічним) художнє начало» [3, с. 57]. Відповідно, естетична свідомість «виступає як метакатегорія відносно художньої свідомості реципієнта, який сприймає, і, нарешті, відносно естетичної свідомості всіх тих, хто своєю творчістю в інших, позахудожніх видах людської діяльності вносить у них художнє начало» [3, с. 67].

Предметом так трактованої естетичної свідомості, на відміну від «естетичних об'єктів», вважаються естетичні аспекти діяльності, а формою існування – художнє сприйняття або споживання, що здійснюється естетичною як «неспецифічно художньою» свідомістю.

Отже, і в цьому випадку в підсумку залишається опозиція «об'єкт-відображення» в особливій формі свідомості, причому простежено акцентування естетичної свідомості саме як відображення, акту, власне пасивного, оскільки, наводячи твердження Б. Мейлаха про те, що «читаєч або глядач навіть за найвищого рівня сприймання нічого принципово нового не створює», науковці фактично визнають за естетичною свідомістю лише функцію безпосереднього сприймання, створеного активною творчою художньою свідомістю.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, і загальнотеоретичний, і діяльнісний підходи приводять, як правило, до однакових висновків щодо розуміння естетичної свідомості й, звичайно, наштовхуються на необхідність визначення «естетичного об'єкта», який би відповідав усім ознакам гносеологічного. Це щоразу поновлює дискусію про об'єктивну чи суб'єктивну природу естетичного. З іншого боку, естетичну свідомість неминує розглядаємо як особливу форму відображення, пізнання. У довершеному вигляді вона існує у формі знання, тобто понять, категорій, законів.

Джерела та література

1. Апресян Г. З. Эстетическое сознание. Объективные и субъективные факторы его формирования / Г. З. Апресян // Эстетическое сознание и процесс его формирования. – М. : Наука, 1981. – С. 29–51.
2. Домбровская Т. И. Эстетическое сознание и некоторые закономерности его развития в социалистическом обществе / Т. И. Домбровская. – Киев : Выща шк., 1986. – 153 с.
3. Зись А. Я. Эстетическое и художественное сознание / А. Я. Зись, И. Л. Лазарев // Эстетическое сознание и процесс его формирования. – М., 1981. – С. 52–67.
4. Кунчева Л. И. Эстетические взгляды общества и художественная культура / Л. И. Кунчева. – М. : Наука, 1979. – 248 с.
5. Наконечна О. П. Про роль естетичного в сучасній культурі / О. П. Наконечна // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : зб. наук. пр. – К. : ДАКККиМ, 2000. – Вип. IV–V. – Ч. 2. – С. 16–27.
6. Панченко В. І. Структура естетичної свідомості / В. І. Панченко // Естетика : підручник / Л. Т. Левчук, Д. Ю. Кучерюк, В. І. Панченко; під заг. ред. Л. Т. Левчук. – К. : Вища шк., 2000. – С. 48–66.
7. Самохвалова В. И. Красота против энтропии (Введение в область мета-эстетики) / В. И. Самохвалова. – М. : Наука, 1990. – 176 с.

Кутузова Галина. Становление и концептуализация проблемы эстетического сознания: философский анализ. В статье исследуются основные аспекты проблемы становления и концептуализации эстетического сознания как особенной формы отражения, познания действительности. Анализируются труды отечественных и зарубежных философов. Эстетическое сознание рассматривается как форма или часть общественного сознания. Анализируются общетеоретический и деятельный подходы к пониманию эстетического сознания. Рассматривается объективная и субъективная природа эстетического.

Ключевые слова: эстетическое сознание, общественное сознание, эстетический вкус, эстетическая деятельность, отображение, познание.

Kutuzova Galyna. Formation and Conceptualization Problems Aesthetic Mind: the Philosophical Analysis. The article investigated basic aspects of the problem of formation and conceptualization Aesthetic mind as a special form of reflection, knowledge of reality. Analyzed works of native and foreign philosophers. Aesthetic consciousness is regarded as a form or a part of the public consciousness. Analyzed the general theoretical and active approaches to understanding Aesthetic consciousness. Considered objectively and Aesthetic Subjective nature.

Key words: Aesthetic consciousness, social consciousness, Aesthetic taste, Aesthetic activities, knowledge.

Стаття надійшла до редколегії
24.04.2014 р.